
УДК 159.9

Т. О. МІЩИК,

аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ ІЗ НЕБЛАГОПОЛУЧНИХ СІМЕЙ

Наведено результати емпіричного аналізу показників, що виступають у ролі особистих передумов віктимної поведінки неповнолітніх із неблагополучних сімей, та виявлено взаємозв'язок між розглянутими соціально-психологічними чинниками. Встановлено фактори, що впливають на формування віктимної поведінки особистості.

Ключові слова: *віктимна поведінка, неповнолітні, віктимна поведінка неповнолітніх, фактори віктимної поведінки, соціально-психологічні чинники, неблагополучні сім'ї.*

Mitsyk, T.A. (2015), "Features of victimization of minors from problem families" ["Osoblyvosti viktyimnoi povedinky nepovnolitnikh z neblahopoluchnykh simey"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 142–146.

Постановка проблеми. На сьогодні все частіше спостерігається віктимна поведінка серед неповнолітніх, особливо серед тих, хто живе у неблагополучних сім'ях. У зв'язку з цим вважаємо доцільним дослідити віктимну поведінку неповнолітніх, які перебувають у неблагополучних сім'ях.

Метою цієї статті є на основі емпіричного аналізу просвітити віктимну поведінку неповнолітніх з неблагополучних сімей.

Стан дослідження. Проблеми насильства присвячені дослідження таких вітчизняних і російських психологів і педагогів, як Л. С. Алек-

сєєва, А. Д. Кошелева, Б. Ю. Шапіро, які стали засновниками теоретичних положень проблеми, що розглядається. В аспекті проблеми насильства в міжнародному професійному суспільстві використовуються класифікації видів насильства, засновані на характері насильницьких дій та у співвідношенні з якими розробляються і впроваджуються спеціалізовані дослідницькі, профілактичні та корекційні програми; під ними (насильницькими діями) розуміється порушення анатомо-фізіологічної цілісності людини через використання фізичної сили. Такі дії виявляються у формі побоїв, ударів, нанесення

тілесного ушкодження, заборон, погроз, обмеження прав та свобод людини.

Виклад основного матеріалу. На формування віктимної поведінки з деформуванням особистого профілю впливають соціально-психологічні особливості (соціокультурний статус, віктимізація суспільства, побутове оточення, засоби масової інформації, гендерні особливості). Також виявляється сімейний фактор – наявність агресивної або ігнорованої моделі виховання, психопатології одного з членів сім'ї, порушення емоційного клімату, наявність моделі жертвовної поведінки батьків, фізичне насилля, алкоголізм, подружні конфлікти. Інший фактор впливу – соціально-педагогічний (відсутність індивідуального підходу до учнів, віктимна деформація педагога, образливе ставлення з боку педагогів та однолітків, психологічне та фізичне насилля, неприязнь однолітків). Все це знайшло відображення в працях вітчизняних та зарубіжних вчених [1–3].

Зважаючи на те, що найважливішим інститутом соціалізації особистості неповнолітнього залишається сім'я, проаналізуємо можливість існування зв'язку між певним стилем взаємодії дітей та батьків, вчителів, однолітків та формуванням психологічного профілю віктимної особистості неповнолітнього. Подальшим за-

вданням нашого дослідження стане виявлення факторів виникнення віктимної поведінки у неповнолітніх із неблагополучних сімей (N1) та контрольної групи (N2).

Отже, наше дослідження проводилося порівняльним методом. Об'єм вибірки склав 100 неповнолітніх віком 15–17 років. З них 50 неповнолітніх із неблагополучних сімей та 50 неповнолітніх із повноцінних сімей (контрольна група). Для дослідження віктимної поведінки неповнолітніх з неблагополучних сімей були використані: 1) методика О. О. Андронікової «Схильність до віктимної поведінки» (табл. 1); 2) методика М. О. Одінцової та Н. П. Радчикової «Тип рольової віктимності» (табл. 2); 3) методика Т. Л. Крюкової «Копінг-поведінка у стресових ситуаціях» (табл. 3); 4) методика М. Цукермана «Самооцінка схильності до екстремально-ризикової поведінки» (табл. 4).

Обробка результатів здійснювалася в два етапи: на першому співвідносилися дані віктимних індивідів з даними їх однолітків за кожною методикою окремо, а на другому – досліджувалися фактори віктимної особистості. За допомогою статистичної обробки результатів першого етапу були здобуті значущі розбіжності за всіма методиками.

Таблиця 1

Показники схильності до віктимної поведінки неповнолітніх із неблагополучних сімей (%)

№	Шкали	N1	N2	φ	p
1	Соціальна бажаність відповідей	1	1	2,62	–
2	Агресивна поведінка	20	8	1,64	0,05
3	Схильність до самопошкоджуючої та саморуйнівної поведінки	20	6	1,64	0,05
4	Схильність до гіперсоціальної поведінки	14	4	1,64	0,05
5	Схильність до залежної та безпомічної поведінки	19	4	1,37	–
6	Схильність до некритичної поведінки	16	9	2,05	0,02
7	Реалізована віктимність	16	4	1,64	0,05

За шкалою «агресивна поведінка» різниця між дітьми з неблагополучних сімей та контрольною групою дуже виразна. Це говорить про те, що до даної групи неблагополучних підлітків входять випробовувані, які схильні потрапляти у неприємні та небезпечні для життя і здоров'я ситуації в результаті проявленої агресії у формі нападу або іншої провокуючої поведінки (образи, наклепу, знущання тощо). Для них характерне навмисне створення або провокування конфліктних ситуацій. Їхня поведінка може бути реалізацією типових для них антисуспільної напруги особистості,

в рамках якої агресивність проявляється відносно певних осіб і в певних ситуаціях (вибірково), але може бути і «розмитою», не персоніфікованою за об'єктом. Спостерігається схильність до антисуспільної поведінки, порушення соціальних норм, правил та етичних цінностей. Такі люди легко піддаються емоціям, особливо негативним, яскраво їх виражають, домінують, нетерплячі, запальні. При всій різниці у мотивації поведінки характерна наявність насильницької антисуспільної установки особи.

Таблиця 2

Показники типу рольової віктимності неповнолітніх із неблагополучних сімей (%)

№	Шкали	N1	N2	φ	p
1	Ігрова роль жертви	55	25	2,76	0,05
2	Соціальна роль жертви	25	20	1,77	0,03
3	Позиція жертви	10	40	1,64	0,02
4	Статус жертви	10	15	2,07	0,01
5	Загальний бал рольової віктимності	80	25	3,40	0,08

За шкалою «ігрова роль жертви» високі бали – у групи неповнолітніх (N1), що характеризує їх як осіб, які використовують зовнішні ресурси для захисту внутрішньої проблеми. Такі неповнолітні вміють блискуче маніпулювати іншими, намагаючись отримати підтримку, в якій, за власною переконаністю, мають потребу. До основних характеристик ігрової ролі жертви можна віднести інфантильність, демонстрацію своїх нещастя та страждань, боязливості

відповідальності, рентні установки, мистецтво маніпулювання. Слід відзначити особливу пластичність та креативність ігрової ролі жертви. Такі неповнолітні, як правило, товариські, контактні, володіють гарним емоційним (особистісним та комунікативним) інтелектом, уміють приваблювати до себе, узгоджувати різні соціальні ситуації. Вони м'якосерді вміють співчувати, втішати, майже з усіма підтримують гарні, теплі стосунки, легко адаптуються у соціумі.

Таблиця 3

Показники рівня копінг-поведінки у стресових ситуаціях неповнолітніх з неблагополучних сімей (%)

№	Стратегії подолання	N1	N2	φ	p
1	Копінг, орієнтований на рішення задач	3	92	1,28	–
2	Копінг, орієнтований на емоції	10	5	1,88	–
3	Копінг, орієнтований на уникання	87	3	1,64	0,05

За шкалою «активна» ступінь вираженості подолання моделі в групі неповнолітніх з неблагополучних сімей – середній. Це говорить про асертивні дії, при яких неповнолітні активно та послідовно відстоюють свої інтереси, відверто заявляють про свої цілі та наміри, поважаючи при цьому інтереси оточуючих.

За шкалою «просоціальна» ступінь вираженості подолання моделі в групі N1 – середній. Це говорить про вступ у соціальний контакт для того, щоб спільними зусиллями з іншими більш ефективно вирішити критичну ситуацію.

За шкалою «просоціальна» ступінь вираженості подолання моделі в групі N1 – нижчий, ніж у контрольній групі. Це говорить про пошук підтримки у стресових ситуаціях та прагнення поділитися своїми переживаннями з іншими людьми, обговорити з ними ситуацію, знайти співчуття та розуміння.

За шкалою «пасивна» ступінь вираженості подолання моделі в групі N1 – вищий. Це говорить про їх обережні дії – довге обдумування та ретельне зважування всіх можливих варіантів рішень, прагнення уникнути ризику, нічого не зробити на віру, довго готуватися у складних ситуаціях, перш ніж діяти.

За шкалою «пряма» ступінь вираженості подолання моделі в групі N1 – нижчий, ніж у контрольній групі. Це говорить про їх імпульсивні дії, схильність до дій за першим спонуканням, під впливом зовнішніх обставин або емоцій, без попереднього осмислення своїх вчинків, зважування всіх «за» і «проти» та прийняття найбільш доцільних та обгрунтованих рішень.

За шкалою «пасивна» ступінь вираженості подолання моделі в групі N1 – вищий, ніж у контрольній групі. Це говорить про їх уникання рішучих дій, що потребують великої напруженості та відповідальності за наслідки, прагнення віддалитися від конфліктної ситуації, відкласти рішення проблеми, що виникла, думати про щось інше, відволіктися на інші заняття та види діяльності.

За шкалою «непряма» ступінь вираженості подолання моделі в групі N1 – середній. Це говорить про їх маніпуляційні дії – навмисні та приховані спонуки іншої людини до переживань певних станів, прийняття рішень та виконання дій, необхідних для досягнення ініціатором своїх особистісних цілей.

За шкалою «асоціальна» (асоціальні дії) ступінь вираженості подолання моделі в групі

N1 – середній. Це говорить про їх асоціальні дії, які характеризуються тенденцією виходити за соціально допустимі рамки та обмеження, егоцентризмом, прагненням до задоволення особистісних бажань, не зважаючи на обставини та інтереси інших людей.

За показниками «асоціальна» (агресивні дії) ступінь вираженості подолання моделі в групі

N1 – середній. Це говорить про їх агресивні дії, спрямовані на інших людей, що проявляються у тенденції переживати негативні відчуття при невдачах та конфліктах з іншими людьми, обвинувачувати оточуючих у будь-чому, відчувати гнів, роздратування, внутрішню напругу, розчарування, незадоволеність.

Таблиця 4

Показники самооцінки схильності до екстримально-ризикової поведінки неповнолітніх з неблагополучних сімей (%)

№	Шкали	N1	N2	φ	p
1	Пошук гострих відчуттів	60	10	1,64	0,05
2	Непереносимість одноманітності	20	15	1,19	–
3	Пошук нових вражень	15	10	1,19	–
4	Не адаптивне прагнення до труднощів	25	5	2,05	0,02

За цією методикою всі шкали можна розподілити на вищу, середню та низьку. Отже, неповнолітні з неблагополучних сімей високий відсоток набрали за шкалою «пошук гострих відчуттів», на відмінну від контрольної групи – з розбіжністю $p = 0,05$. За шкалою «непереносимість одноманітності» розбіжність з контрольною групою $p = 0,01$, за останніми шкалами теж спостерігаються розбіжності. На основі цього можна зробити висновок, що неповнолітні з неблагополучних сімей більш за все схильні до ризикової та екстремальної поведінки. У них відсутній страх за наслідки та критичність своїх вчинків, що у напружених ситуаціях стримала б їх від хибних наслідків.

Висновок. Отже, віктимність як відхилення від норм безпечної поведінки реалізується

в сукупності соціальних (соціальні характеристики рольових жертв та поведінкове відхилення від норм індивідуальної та соціальної безпеки), психічних (патологічна віктимність, страх перед злочином та іншими аномаліями) та моральних (інтерналізація віктимогенних норм, правил поведінки та злочинної субкультури, віктимні внутрішньоособові конфлікти) проявів.

Виділена віктимна поведінка неповнолітніх із неблагополучних сімей дуже відрізняється від поведінки неповнолітніх, які виховуються у повноцінних сім'ях. На це вказують дані, отримані за допомогою дослідження і можуть бути корисними в психологічній практиці роботи з неповнолітніми.

Список використаних джерел

1. Христенко Е. Г. Психология поведения жертвы : учеб. пособие / Е. Г. Христенко. – Ростов н/Д : Феникс, 2004. – 416 с.
2. Руденский Е. В. Виктимологическая экспертиза качества образования: психологические и социально-педагогические аспекты / Е. В. Руденский ; Сиб. психосоциал. ин-т ; АПиСН. – Новосибирск : Издатель, 2000. – 56 с.
3. Андронникова О. О. Методика исследования склонности к виктимному поведению / О. О. Андронникова // Актуальные проблемы специальной психологии в образовании : материалы III Межрегион. науч.-практ. конф. : в 2 ч. – Новосибирск : Изд. НГПУ, 2004. – Ч. 2. – С. 17–22.

Надійшла до редколегії 04.09.2015

МИЦЫК Т. А. ОСОБЕННОСТИ ВИКТИМНОГО ПОВЕДЕНИЯ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ИЗ НЕБЛАГОПОЛУЧНЫХ СЕМЕЙ

Приведены результаты эмпирического анализа показателей, выступающих в роли личных предпосылок виктимного поведения несовершеннолетних из неблагополучных семей, и выявлены взаимосвязи между рассмотренными социально-психологическими факторами. Установлены факторы, которые влияют на формирование виктимного поведения личности.

Ключевые слова: виктимное поведение, несовершеннолетние, виктимное поведение несовершеннолетних, факторы виктимного поведения, социально-психологические факторы, неблагополучные семьи.

MITSYK T. A. FEATURES OF VICTIMIZATION OF MINORS FROM PROBLEM FAMILIES

Recently, we more often observe victimization among minors, especially among those, who are brought up in problem families. Therefore, the study of victimization of minors, who are brought up in problem families, becomes important, as the obtained data may be useful in practical psychology.

Pedagogical practice points that children and adolescents, who were brought up in unfavorable conditions, to a greater extent than their peers from secured families, are subjects of family, social, criminal victimization. These children are in need of attention, primarily as the objects of victimization.

The author's study of victimization of minors from problem families is offered. The author of the study has revealed and established: addictions to victimization, types of role-victimization, coping behavior in stressful situations, self-addiction to extreme behavior of minors from problem families.

Keywords: *victimization, minors, victimization of minors, factors of victimization, socio-psychological factors, problem families.*
